

הכח לבעל-בחירה להזיק

עיינן בסימן הקודם שהבאנו דברי הראשונים אשר כתבו שהמתייסרים בעולם טעמים רבים להם וכולם במשפט. ולכאור' צ"ע מדברי האורח חיים, שהיה נראה מדבריו דיש כח לבעל הבחירה להזיק אפי' מי שאינו ראוי לכך, וא"כ הדבר תמוה וכי השופט כל הארץ לא יעשה משפט?

וז"ל האורח חיים:

"ונראה מה יהיו חלמתיו, נתכוונו להוכיח שדיבר שקר בחלמתיו וכו' והראיה כשיהרגוהו וכו'. ויצילהו מידם, פ' לפי שהאדם בעל בחירה ורצון ויכול להרוג מי שלא נתחייב מיתה, משא"כ חיות רעות לא יפגעו באדם אם לא יתחייב מיתה לשמים, והוא אומרו וכו' ובזה סתר אומרו ונראה וכו' כי הבחירה תבטל הדבר ואין ראייה אם יהרגוהו וכו'" עכ"ל.

[בראשית ל"ז, כ']

ועלינו להקדים במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן לענין נסים נסתרים, שדרך הרמב"ן דלעולם ישתנה הטבע ממנהגו מחמת שכר ועונש, בכדי שלצדיק לא יוזק אף במקום שהטבע כמנהגו היה ראוי שיוזק ע"י הטבע, מ"מ יעשה ה' נס נסתר וישנה את הטבע למנוע מהצדיק ההיזק, וכן איפכא אצל רשע דאף במקום שמצד הטבע לא היה אותו רשע ראוי להיות נזוק מ"מ אם ראוי לו עונש יעשה ה' נס נסתר ויזיקנו הטבע בדרך נס. ודברים אלו נקראים נסים נסתרים, מאחר ואין הענין גלוי לכל לדעת דבמצב הזה הטבע השתנה ממנהגו הרגיל. אולם דעת הרמב"ם איפכא, דלעולם לא נחדש נס ושינוי הטבע אלא אם יכריחנו זה דהוא נס גלוי לכל אשר א"א כלל כדרך הטבע. ואם מצד הטבע ראוי צדיק להיות נזוק ומ"מ מצד מעשיו אינו ראוי להענש, א"כ יסבב ה' שלא יזדמן אותו צדיק לאותו מקום באותה שעה, הכל שלא יצטרך לחדש לו נס בטבע עצמו ושינוי מנהגו. וז"ל הרמב"ן:

"כי אין הפרש בעיון בין שנאמר פלוני צדיק ימלא ימיו ויחיה שמונים שנה בהשקט ושלחה, ופלוני שאכל תרומה ימות וכו' ובין קריעת ים סוף וכו', כי אם נאמר בטבע שהוא המכלכל הכל לא מת אדם ולא חיה מפני זכות או חובה, ואחר שנאמין כי הא-ל הכרית זה טרם בא יומו בטבע הנה יד ה' עשתה נס ושתנה הטבע בהכרת הים לפני עדתו וטבוע אויבינו בתוכו אין בין זה לזה רק מן הנסתר למפורסם. ואם נתעקש לאמור לא ימות האוכל תרומה אשר אמרת בשינוי הטבע, רק יזמין לו הא-ל המאכלים המולידים החולי וכו' הנה מערכת מזלו משתנה בחטאו לרעה וכו' ואין הטבע מנהיג. ואם ישנה הא-ל דעתו בחטאו לאכול המאכלים הרעים שלא היה אוכלם אם לא חטא, נקל הוא מזה שישתנה תולדת המאכל הטוב לרע לו? וכו' כלם נסים עומדים משנים התולדות וכח מערכת העליונים בשמים ובארץ וכו'", עכ"ל.

[הקדמה לאיוב, ועיינן עוד בארוכה בתורת ה' תמימה, פ' לך לך, וארא, בשלח, ועוד]

ולענין דעת הרמב"ם בזה, נסתפק בכאן בלשון הרמב"ן עליו וז"ל:

"שלשה יסודות התורה שהזכרנו מהם, שהאדם מודה על הנסים המפורסמים ההווים תמיד, כי רוב בני אדם סבורים שאין הא-ל פועל תמיד בנסים אלא עולם כמנהגו נוהג, וכן סבורים רבים מן החכמים בעלי העיון והרב מכללם", עכ"ל.

[תורת ה' תמימה, ועיינן עוד באגרת תחיית המתים פ"ו, ובמו"נ ב' י"ט, כ"ה, כ"ט, וח"ג פ' י"ז]

וכתב הרמב"ן בפ' אחרי מות דאיכא שני אופנים של עונש כרת, כרת הגוף וכרת הנפש, ואי אכל חלב פעם אחת מחמת שגברה עליו תאוותו ומיד נתחרט אח"כ ולא המשיך לעבור עליו, התם ייענש כרת בגופו אשר הכרת בגוף קל יותר מאחר דגוף הוא דבר מוגבל וזמני, משא"כ אם עבר ואכל חלב בשאט נפש כל ימיו, ובכוונה למרוד במי שציווהו שלא לאכול, התם ייענש כרת בנפשו והוא כרת עולמית ונצחי מאחר דקיימת בנפש שהיא נצחית.

ולכאן כלל זה שייך בכל העונשין, וכדמבואר מדברי הרמב"ן בכמה דוכתי דהקב"ה משלם לרשע שכרו בעוה"ז כדי שלא ירבה שכרו לעתיד, משא"כ צדיק יבא עליו ענשו בעוה"ז באופן הקל בכדי שירבה שכרו בעולם הנצחי עולם הבא.

והשתא נראה בכוונת האורח חיים, דאיכא דרגא אמצעית, אשר אדם ראוי לעונש מיתה, מ"מ אינו מוכרח שיבא לו אותו עונש בגופו בעוה"ז ואף אינו מוכרח שיבא עונש בנפשו בעוה"ב השווה למיתה עוה"ז. ולמשל, באדם שנתחייב עונש מיתה ומ"מ אינו צדיק אשר מוכרח מיתתו לבא בעוה"ז דוקא, ואינו רשע עד שיוכרח שעונש מיתתו יהא בעוה"ב, אלא בינוני אשר ראוי הוא להענש או כך או כך. ובאדם זה י"ל דענשו תלוי במקרים, אם נזדמן לו מקרה שימות בעוה"ז, ימות בחטאו ויחשב לו עונש ויתכפר. ואם לא יזדמן לו במקרה מיתתו בעוה"ז, א"כ יצטרך להענש בנפשו לאחר שימות בקצו, בעונש הנפש אשר שווה למיתה עוה"ז.

ויש להביא סעד לדברינו אלה דאיכא דרגא אמצעית, דרגת ביניים, מדברי הכוזרי, וז"ל:

"אשר לסכנה [לעלות לארץ ישראל] ביבשה ובים אינה בגדר לא תנסו וגו' דומה היא יותר לסכנה שמסתכן, למשל, הסוחר הנודד למרחקים מתוך תקוה להרויח בסחורתו, ואם האיש העולה לא"י מכניס עצמו לסכנות גדולות יותר מפאת תשוקתו ותקותו לכפרת עונות, יש לו התנצלות על שימו את נפשו בכפו לאחר שעשה חשבון הנפש והודה על החיים שנתנו לו עד היום וגמר בלבו להסתפק בהם ולהקדיש שארית ימיו לעשית רצון אלקיו. ואם יזכה כי יצילהו האלוה מכל הסכנות יודה וישבח, ואם יאבד בעוונותיו ימצא סיפוק בדיעה כי רב עוונותיו נתכפרו לו במותו וכו'" עכ"ד.

[מאמר ה' פ' כ"ג]

ולכאן דבריו תמוהין, דמאחר דלא עבר על לא תנסו, א"כ ממנ"פ אי מחוייב מיתה באמת מחמת עוונותיו א"כ אף אם לא יעלה לא"י ימות בחטאו בודאי ובהחלט, ואם אינו מחוייב מיתה היאך ימות בסכנת הדרך, והלא לא עבר איסור לא תנסו ואינו ראוי למות בעוונותיו כלל. אלא דנראה מדבריו כמש"כ, דאף אם אינו מחוייב מיתה, כלומר שאין סופו למות בעוה"ז טרם זמנו בהחלט, מ"מ שייך שראוי למות טרם זמנו ומ"מ ראוי נמי למות בקצו ולהענש בנפשו בעוה"ב, ועל כן אי לאו סכנת הדרך אינו דבר מוחלט שימות טרם זמנו, מ"מ מופקר הוא לסכנת הדרך שימיתהו מאחר דראוי לעונש מיתה.

[וכדאי להעיר, שהאורח חיים בעצמו כתב בהקדמה לפירושו על התורה וז"ל:

"והאיר ה' עיני שכלי, אין זה אלא לקום ולעלות אל מקום חשבתי בו, הוא מקום השכינה עיר הרמה, עיר החביבה על אלקי עולם, וממשלות עולם עליון ותחתון. ואזרתי כגבור חלצי וסיכנתי עצמי סכנות גדולות דרך מדבר באתי בו וכו'"

ועלינו להדגיש, שדעת רבנו יהודה הלוי לכאן כד' הרמב"ם בענין הראשון שכתבנו דעולם כמנהגו נוהג, משא"כ ד' האורח חיים לכאן על דרך המקובלים כד' הרמב"ן.

והשתא יש להסתפק, לפי ד' הרמב"ן בנסים נסתרים, מה יקרה לאדם העומד בדרגא האמצעית הלזו, וכעת מצבו שמקרה ממקרי הטבע בא עליו אשר מצד הטבע ראוי להמיתו קודם זמנו. דמחד גיסא, מאחר דראוי להעניש במיתה טרם זמנו, אין הכרח שיצטרך הטבע להשתנות בכדי להצילו, מ"מ לאידך גיסא אינו מוכרח למות אשר נצטרך לומר בהכרח שמקרה זה יגרום למיתתו.

והנראה לד' הרמב"ן, מאחר דס"ל "שכל דברינו ומעשינו כלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם וכו'" [תורת ה' תמימה], א"כ מאחר דאין גזירה עליו שימות בהחלט טרם זמנו א"כ שפיר ישתנה הטבע ממנהגו וייעשה עבורו נס נסתר להצילו. שכל הטבע כולו ראוי להשתנות מחמת שכר ועונש, ואם לא נגזר עליו מיתה י"ל דאינו ראוי שימות רק מאחר שע"פ הטבע היה ראוי המקרה להמיתו.

מ"מ כל זה במקרי הטבע גרידא, שאני אם יבא עליו בעל בחירה בכוונה להורגו, הלא אצל בעל בחירה הענין להיפך, דניתן ביד בעל בחירה לשנות כל מה שראוי לבא לו שינוי. ומאחר דאית ליה לבעל בחירה עבירה אם ירצח את חברו, אינו ראוי לעונש מיתה כלל וכלל, על כרחך לא יתנהו ה' לרוצח לגשת אליו או שישנה את הטבע החרב שלא יוכל להזיקו [כמו ביעקב אבינו ומשה רבנו]. מ"מ אם רק שראוי אותו אדם למות, אע"ג דאינו מוכרח שימות, מ"מ מן הראוי שיהא באפשרות בעל הבחירה להמיתו בבחירתו לרעה.

והשתא מובן היטב דברי האורח חיים, שבעל הבחירה יכול להרוג מי שאינו "מחוייב מיתה", ר"ל מי שאינו גזור עליו שימות בהכרח ובהחלט טרם זמנו, מ"מ ראוי הוא למות בחטאו שעשה עבירה אשר ענשו יוכל לבא במיתה עוה"ז או בעונש הנפש בעוה"ב. ולכן לאדם כזה, דוקא בעל הבחירה, אשר בידו לשנות כל מה שאינו נמנע משליטתו בהחלט, יכול להורגו. משא"כ בהמות וחיות אשר אין להם בחירה כלל אלא פגיעתן ממקרי הטבע בלחוד, אצלן ייעשה נסים נסתרים ככל מה שאפשר, ואם רק אדם זה ראוי להצילו ויהא עונשו בעוה"ב, ישתנה הטבע ממנהגו ולא יוכל החיה להזיקו מחמת נס נסתר.

וא"ת עדיין היאך כתב באורח חיים דאינו ראייה ששיקך בחלומותיו אם יהרגהו, וכי בעל הבחירה ביכלתו לשנות דבר הנתנבא בנבואה. ולזאת התשובה, שבאמת שפיר ביכולת בעל הבחירה לשנות הנבואה מפשטות משמעותה למשמעות אחרת, וזה ענין עיר ננוה נהפכת, נהפכת בתשובה. דאע"ג דלכתחילה מוכרחת הנבואה להתפרש כפשוטה, וכדמוכח מזה דיעקב אבינו הוכיח שאין נבואת יוסף אמת באמרו "הבא נבא אני ואמך וגו'" ואע"ג דהיה אפשר להתפרש נבואתו לעתיד לבא או בנוכחות הנפשות, מ"מ בתחילה היה מוכרח נבואתו להתפרש כפשוטה. מ"מ ע"י בעל הבחירה שפיר הכח לשנותו אל משמעות אחרת כמו בנינוה, וכן כעין זה בקול דמי אחיך צועקים אלי אשר דרשו חז"ל נפשות שהיו עתידות להולד, וע"י בחירת קין נשתנה העתידות ולא נולדו, וק"ל.

ויוצא לפי"ז דרך אחרת לבאר מה שהקשינו בסימן הקודם, ששייך אופן אחר אשר יהא האדם מושלך ומופקר למקרי הטבע, ומ"מ כל הבא עליו אינו אלא במשפט. והיינו באופן הנ"ל, אשר ראוי להעניש או בעוה"ז בגופו או בעוה"ב בנפשו, והתם [לפחות לד' הרמב"ם בכל מקרים או לד' הרמב"ן לגבי בעלי בחירה כמש"כ אצל מלחמה] שייך שיהא מיתתו מופקר למקרי הטבע ומ"מ אם ימות זהו ענשו הראוי לו ואם לאו ייענש בעוה"ב, וק"ל.